

oltra hora com s'ha observat ja (I, 236abss. i n. 4). No és sols de Bna. i Emp. sinó també ross.: «fins a *oltra hora* de nit se quedava despert» (Mn. Casaponce, 1924, ací II, 726b28). És clar que *alta nit* de sentit anàleg, hi degué influir: *alta nit* en Desclot (NCL. IV, 166.9, en 3 mss. i en d'altres *ben alta la nit B, la nit fou bé alta S*).

En els Ss. XVI-XVIII, *ultra*, havent cedit el lloc a *més enllà de, a més de, a part de*, ja devia ser ben poc usat, fora en funció de preposició en el sentit de 10 «a més de, a part de» i la frase *ultra mesura*: a. 1641 «perquè tots nos recordem de pregar a Déu --- *ultra* las demes rahons» (E. G. Bruniquer, *BABL* VI, 109); però en aquesta funció trobem tant o més sovint *ultra de*, evidentment per analogia de *a més de*: 1575, *ThPu.* 15 «*ultra del dot donar vn camp: praeter dotem agrum largiri*» (p. 159);⁴ 1633 «Reb, pues, ó lector, aquestas poesías ab la voluntad que se te oferen, y veurás en ellas, *ultra de lo que convé per ta salud, que la llengua mallorquina no és tan mala com la pintan*» 20 (Miquel F. de la Cárcel, *JMBover, BiEBal.* I, 161); «*Ultra de això és menester combatre*» (1696, *Lacav.*); Baró de Maldà «el plat de cols amb alioli que hem menjat avui per dinar, *ultra de la de més bucòlica de la corrent feria sexta ---*» (*Collegi B. Vida*, 133).

Avui dia *ultra* com a preposició (*ultra això* etc.) i la frase *ultra (tota) mesura* són de bon ús literari, molt cultivat, i de fet *ultra* 'a més de, a part de' es pot sentir en el llenguatge parlat en els cercles cultes. Encara més, l'expressió mall. *a les ultres* o *fins a les ultres*, pròpia del llenguatge parlat, sembla ser una continuació popular de *ultra* com queda suggerida ja a l'article *ultra* d'*AlcM*: allí hom li consigna el sentit de 'fins a l'extrem', citant aquests exs. d'ús diari: «Ara ja anam *a les ultres*», «Sostindrè *fins a les ultres* que aquest 35 homo és innocent», i a més la frase verbal *fer les ultres a algú* 'fer-li els comptes, plantar-li la cara'; Mn. *AM-Alcover* escrivia un cop: «És públic i notori que aquelles entitats són contràries *fins a les ultres* d'En F.» (*BDLC* X, 1919, 388). Tanmateix no s'hauria de perdre de vista que aquesta locució pot venir de *urtes* (*aúrtes*): possibilitat inobjectable fonèticament i en l'aspecte semàntic, i que des del punt de vista lexical tindria l'avantatge d'evitar l'estranyesa que fa, en una locució vulgar, el vocalisme cultista i no *oltra*; veg. 40 les cites de *a (les) hurtes, a belles urtes*, i també *a les ultres* que s'han donat (vol. I, 501a8-19) del mall. Tomàs Aguiló, i de fonts del Principat.

DERIV.: *Ultrar* 'fer que algú o alguna cosa ultrapassi els límits raonables', 'anar més enllà del límit' (*Dfa.*); 50 el *DAG.* vol il·lustrar el seu ús posant un ex. hipotètic o potser oït a Francesc Mateu, «en aquesta mina hi ha hagut una gran esllavissada que la obstrueix i l'aigua no pot *ultrar*», i *AlcM* cita d'una novella d'A. Esclasons, «De moment, però, serà millor no *ultrar* les co- 55 ses»: es tracta d'una innovació del llenguatge literari bastant arcaïtzada i d'ús ocasional, que no ha reeixit.

Ultradre (variant *ol-*) 'injúria greu' [Llull «e en durment [lo rey], promès a justícia que si li ajudava, que el pagés no-l aucíés, jamés no li faria falliment e *ul-* 60

tratge» (*Merav.*, *NCL.* III, 128.9); 1395 «e la dita galea del dit Joan Alamany bé armada e aparellada per lo *ultratge* e deshonor ---» (*Man. Aràits* I, 31); *Tirant* «--- perquè en la sua nau havia fet semblant *ultrage*» (ed. Aguiló, I, 374), «car sabuda la nova per Tirant de gran *ultratge* que lo cavaller li havia fet en los scuts ---» (ib., p. 235); molts altres exs. en aquesta novella cavalleresca; *Curial* «e porta la pena del *oltrage* que vós me demanats» (*DAG.*); fi S. XV, *Brama dels Llauradors*, v. 275; 1515 «--- No sols mereix los *ultrages* de aquest món ---» (*Spill de ben viure, DAG.*); cf. fr. *outrage* (ja en *Roland*),⁵ oc. ant. *oltratge* (ja en Giraut Borneil, fi S. XII), it. *oltraggio* (ja en Dante); el cast. *ultraje* (1570) s'explicaria més aviat com a manlleu del català, si bé la influència del mot francès i italià deuria contribuir a consolidar el manlleu (*DECH* v, 711b28ss.); port. *ultraje* (*Blut.*), gall. *aldraxe* (per a l'explicació d'aquesta forma, veg. *DECH* v, 712a4ss.).

Ultrajador [Lab. 1840]. *Ultratjant. Ultratjar* [*Spill* «Ficta, cuberta, / fort corratjada, / nunca batuda, / ne *ultrajada*, / senyorejada / nunca per hom» (vers 4415); *Passi en cobles*, 25 (*AlcM*); *Belv.* 1805; *Lab.* 1840 etc.]. *Ultratjós, -osa* ['el qui ultratja, ultratjador', ant., en Desclot, *Cròn.*, cap. 92 (*AlcM*);⁶ *Curial* «Era aquest --- cavaller molt abte e molt ardit e *ultraiós* e gran empenedor» (*AlcM*); 'allò que implica ultratge' en *FAlcM* (*AlcM*)]. *Ultratjosament* [1460].

Ultrança: els primers exs. que en tenim són en les locucions verbals *fer o menar batalla a ultrança* o *combatre a ultrança* 'combatre a l'últim terme, a mort' com a terme cavalleresc. En una carta del 19 de nov. de 1400 el cavaller Guillem del Castell escriu a Pere de Cervelló: «E per ço com yo desig en loch honorable rebre l'orde de cavalleria, yo us requir --- que vós e vostre companyó --- vos vullau combatre fins *a ultrança*» (*Lletres de batalla, NCL.* I, 150); i el famós Joanot Martorell, l'any 1437, trameta a un cavaller, Joan de Monpalau, una «lletra de requesta de batalla *a ultrança*» («Introd.» de M. de Riquer a la seva ed. del *Tirant*, pp. *26-27). Com és d'esperar les novelles cavalleresques, el *Curial* i el *Tirant*, en contenen molts exs.: «no conexets que aquell cavaller no cessa a combatre-us de tot son poder e si pot vos menarà *a ultrança*» (*Curial, DAG.*), «qual se vulla cavaller --- qui vol entrar en camp clos --- *a tota ultrança* ---» (*Tirant, DAG.*), «--- combatre a cavall *a tota ultrança* o a puntes sangrentes ---» (ib.). En la segona meitat del S. XV Pere Joan Ferrer escriu un text, *De sumari de batalla a ultransa* (veg. ara *Tractats de cavalleria, NCL.* LVII, 155-75).

D'aquí que s'hagi usat també en llenguatge amorós-cavalleresc amb valors de '(anant) al límit, a l'excés', 'a tota força': «La viuda vol tostemps - anar ab bonança, / --- per no perillar; / Y quan veu fortuna, - tantost vem [sic] que's cança, / Y ab crits y desordens, - *a tota ultrança* / Tantost ell['] amayna, - llançant roba [e]n mar» (*Viudes Donz.*, 172); «Y, pensant [text pensaut] que-n fer l'esqui / no s'i auansa, / Y donant-se *a tota ultransa* / S'ateny honor, /